

Марија Алексић Чеврљаковић

Завод за заштиту споменика културе у Краљеву

alexazunjic@gmail.com

Александра Гојгић

Народни музеј Чачак

agojgic@gmail.com

Римске терме у Чачку, Студија (не)изводљивости*

Апстракт: Прича о Римским термама у Чачку представља студију случаја маргинализације наслеђа западне Србије. Иако смештене у модерном језгру града Чачка, Терме су од откривања 1970, остале сакривене за јавност, сагледаване као сметња становницима, локалним предузетницима и градској управи. У теоријским разматрањима положаја Терми, ризици за њихову успешну ревитализацију требало би да буду минимални у односу према околним садржајима, али реалност указује на потпуне неуспешне покушаје њиховог материјалног очувања. Спознаја да у овом тренутку не постоји изграђен однос Терме – појединац – заједница и климе коју они узајамно граде у одређеном простору или особеностима простора представља недостајућу карику за успешну ревитализацију локалитета. Едукација становништва и сарадња са локалном самоуправом у промени урбанистичке политике града са културним наслеђем као покретачем локалног развоја и идентитета представљаће кључ за очување културног наслеђа Србије, у чему би пример Терми могао да указује на пут превазилажења проблема.

Кључне речи: Римске терме, наслеђе, вредност, ревитализација, одрживи развој, маргинализација, међународно право

Увод

Полазећи од чињенице да је Република Србија потписница међународних конвенција о заштити културног наслеђа¹ и да је активно учествовала у састављању првих Конвенција, требало би претпоставити и да се развој

---

* Рад је представљен на конференцији *Српска археологија између теорије и чињеница VI: Археолошко наслеђе*, у организацији Филозофског факултета у Београду, Одељења за археологију и Центра за теоријску археологију, Београд, 30–31. март 2018.

¹ У раду ће се касније разматрати могућности примене ратификованих конвенција и усклађивања домаћих закона са њима.

свести о вредности културног наслеђа за друштво у Србији развијао паралелно са остатком европског континента. Ратификацијом конвенција Србија се обавезала на непристрасност, равноправну заступљеност у истраживању, валоризацији и очувању наслеђа, покушаје подизања свести становништва, односно заједнице о вредности наслеђа, сарадње са заинтересованим групама – стејкхолдерима и преговора са локалном самоуправом у политичким транзицијама.

Историјат истраживања

Римске терме у Чачку представљају једини конзервирани објекат овога типа на подручју западне Србије. Терме су откривене приликом ископа темеља стамбено-пословне зграде у центру Чачка 1970. године. Налазе се у залеђу Господар Јованове улице, на простору између Градског шеталишта и Галерије Рисим. Остаци Терми се налазе на свега 200 метара југозападно од Народног музеја Чачак (сл. 1). Археолошки радови изведени су исте године, под руководством Милене Икодиновић из Народног музеја Чачак и Обреније Вукадин из Завода за заштиту споменика културе у Краљеву (сл. 2). Терме су проглашене за споменик културе 1970. године чиме је заокружена њихова правна заштита. Конзервација је извршена у периоду између 1970. и 1972. године према пројекту архитектке Радослава Прокића (Prokić 1975, 178) (сл. 3). Римске терме у Чачку подигнуте су крајем III или почетком IV века наше ере и биле су у функцији до краја IV века (Vasić 1993, 14). На основу вишегодишњих истраживања многобројних локалитета у граду или непосредној околини, као и на основу вотивних натписа бенефицијара можемо закључити да је током антике у Чачку или у околини постојао административни центар са низом мањих насеља (Vasić 1986, 23–34; Vasić 1993, 13–16). Формирање некрополе на остацима Терми, током XII века и однос хришћанског, касније и муслиманског становништва према некрополама свакако је допринео очувању Терми до данашњих дана (Radičević 2001, 36–37) (сл. 4).

Пројекат ревитализације

Завод у Краљеву предложио је пројекат ревитализације Римских терми у Чачку за учешће у Љубљанском процесу II 2012. године. Љубљански процес је осмислио Савет Европе и представља пројекат ревитализације и рехабилитације архитектонске и археолошке баштине који је у оквиру политике помирења на Балкану, односно покушаја превазилажења национал-

них и верских нетрпељивости, осмислила Европска унија.² Један од битних елемената процеса била је модернизација правног оквира ради бољег деловања система заштите културног наслеђа (Vujić 2008, 35–36). Систем и законска регулатива Србије у области непокретног културног наслеђа до данас није усаглашена са европским тековинама. Пројекат је имао за циљ и повезивање стручњака, размену искустава, као и њихово оспособљавање у креирању докумената ради аплицирања код страних фондова (Vujić 2011, 107–147). Кроз израду низа докумената тим је утврдио стање споменика и његов положај у савременом друштву, као и ограничења и ризике за ревитализацију. Тим је имао, наизглед лаган задатак: проценити могућности ревитализације истраженог и конзервираног објеката у центру једног од већих градова Србије. Архитектонском проценом свих конструктивних делова Терми закључено је да је конзервирана архитектура у добром стању и да постоје мања оштећења на остацима зидова. Највише оштећења претрпео је систем хипокауста. Међутим, процењено је да наведена оштећења нису од пресудне важности за презентацију Терми. У теоријским разматрањима њиховог положаја, ризици за њихову успешну ревитализацију требало би да буду минимални у односу према околним садржајима. Положај Терми у модерном језгру града минимализује трошкове уређења и одржавања прилаза. Терме се налазе у залеђу жиле куцавице савременог Чачка – Градског шеталишта (сл. 5). У непосредној близини Терми налази се и јавни паркинг, чиме се решава проблем прилаза за веће туристичке групе. Доступност наглашава и податак да се на локалитет директно наслања летња тераса ресторана хотела „Београд“. Израђујући Пројекат ревитализације Римских терми покушали смо да утврдимо њихов значај у животу становништва града Чачка и начин на који градске власти и Туристичка организација Чачка сагледавају њихов потенцијал. Дефинисани су следећи ризици који од 1970. године стоје на путу успешне ревитализације Терми:

- проблем редовног одржавања
- ограниченост приступа, односно затвореност Терми према Градском шеталишту
- непостојање вредносног односа становништва и локалне самоуправе према Термама

---

² План интегрисаних пројеката рехабилитације/Преглед архитектонске и археолошке баштине” (IRPP/SAAN). IRPP/SAAN утврђен је 2003. од стране председника Европске комисије и европског комесара за образовање и културу и уклопљен је у Регионални програм Савета Европе за културну и природну баштину у Југоисточној Европи (РПЈЕ). „Љубљански процес II: Рехабилитација наше заједничке баштине” наставак је програма Савета Европе и Европске комисије, преузето из Okvirni dokument sa opštim preporukama – Ljubljanski Proces II (2011–2014), Savjet za regionalnu saradnju – Radna grupa za kulturu i društvo, http://tfcs.rcc.int/news-pdf/GRF_Montenegrin.pdf.

Откривање Терми, њихова валоризација, истраживање, а затим и презентација кроз конзервацију материјалних остатака говоре о изузетном прегалаштву стручњака из области заштите, као и о постојању уређеног правног система у периоду осме деценије XX века. По откривању локалитета образована је стручна комисија (Стручна комисија Скупштине општине Чачак)³ која је дала своје мишљење и предлоге о томе како се треба односити према овом значајном локалитету. Одмах је дошло до отпора код инвеститора, који је био проузрокован заустављањем радова и трошковима археолошких истраживања. Залагањем комисије, пројекат за стамбено пословну зграду делимично је измењен, дати су предлози на који начин би конзервирани остаци после истраживања били интегрисани и на адекватан начин презентовани. Предлог комисије да се оформи анекс зграде са посебним локалом и презентацијом уништених делова у основи приземља новог објекта није усвојен. Презентација Терми извршена је на отвореном. Археолошко истраживање и конзервација су завршени, али уместо ревитализације још 1975. године дошло је до девастације локалитета: изливање мазута из подстанице Лучне зграде. Чишћење подстанице постало је периодични проблем, као и бацање смећа и шута из станова Лучне зграде (сл. 6).

Презентација археолошкох наслеђа

Након завршетка изградње Лучне зграде, током 1975. године урбанисти су прихватили услове и смернице Завода у Краљеву за коначну презентацију Терми, уз образложење да ће се коначна презентација спороводити по фазама, а када се за то стекну услови.⁴ Коначна презентација подразумевала је отварање још два улаза (Градско шеталиште и Господар Јованова улица) и формирање мањег парковског блока у циљу оплемењавања простора. Панели подигнути према приватним кућама требало је да садрже информације о споменику културе и античкој историји Чачка (сл. 7). Завод у Краљеву је 1984. године упутио Комитету за урбанизам Скупштине општине Чачка допис уз елаборат заштитних зона Терми са предлогом конзервације. Наглашава се да су предлози презентације остали само на нивоу идеја, док су у пракси потпуно игнорисани. Једини прилаз Термама, тада је служио као простор за канте за одлагање смећа станарима Лучне зграде. Изостанак повезивања са локалним садржајима нарочито се односило на изградњу терасе хотела „Београд“ која је изграђена али није по-

³ Извори документације: Завод за заштиту споменика културе у Краљеву и Народни музеј Чачак.

⁴ Извор документације: Завода за заштиту споменика културе у Краљеву.

везана са Термама. Завод је инсистирао на отклањању уочених неправилности и спровођење оригиналног плана презентације, наглашавајући да је свака изградња у овој зони забрањена. Као мера заштите кроз промоцију инсистира се на изради брошура ради популаризације простора у јавности. Урбанизам није уважио предлоге „заштитара“. У наредном периоду нису прихваћени ставови Завода приликом надоградње објекта Поште и стамбене јединице на западним ивицама Терми. Терме су XXI век дочекале затворене, невидљиве са спољни свет (сл. 8).

Стратегија културе у контексту презентације културног наслеђа

Теренским истраживањем, стиче се утисак да културно наслеђе учествује у животу савремене заједнице као неми посматрач, на маргини историјске позорнице. Постављено на пиједестал, одсечено од актуелних збивања без реалних контаката са живим бићем савременог друштва. Утицај Терми на свакодневни живот града Чачка био би исти и када би се оне налазиле на падинама кабларског села Јанчићи. Непостојање системског решења заштите и вредновања наслеђа на нивоу Србије одражава се на данашњем положају Римских терми. Овакав недефинисан став доноси и Предлог стратегије развоја културе у Србији од 2017. до 2027. године⁵ у којој се култура декларативно одређује као једна од кључних димензија одрживог развоја Србије. То значи да је основни циљ Стратегије развоја културе допринос развоју друштва у Србији и евроинтеграцијама кроз заштиту, изучавање и представљање културног наслеђа. У препознатим и дефинисаним димензијама српске културе, ипак се не препознаје богато археолошко наслеђе из периода пре доласка Словена на Балкан. Смемо ли претпоставити да се тај сегмент једноставно подразумева? Стратегија даље третира подручја којима се јасно уређује положај наслеђа у систему образовања, примењивање казних мера као и одговорност надлежних институција у промоцији наслеђа. Данас такви механизми или не постоје или функционишу у недовољној мери.

Република Србија, у предлогу Стратегије, декларативно покушава да примени постулате међународних конвенција. Од ратификације прве конвенције из области културног наслеђа прошло је више од педесет година. Проучавањем конвенција прати се развој правне мисли, а кроз њу потре-

⁵ Садржај Стратегије преузет са званичног сајта Министарства културе и информисања Републике Србије, <http://kultura.gov.rs/docs/dokumenti/predlog-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-predlog-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (Приступљено 14. 4. 2018).

бе наслеђа и развијање механизма за његово очување. Признајући важност поштовања и чувања националног идентитета, већ се у Европској културној конвенцији (Paris 1954) наглашава потреба за уважавањем и неговањем заједничког, односно колективног наслеђа које прожима народе. Конвенција се залаже за заштиту културног наслеђа без обзира на простор и време настанка признајући тиме значај наслеђа за познавање развоја човечанства. О значају археолошког наслеђа за познавање историје човечанства сведочи податак да је Конвенција о заштити археолошког културног наслеђа донета још 1969. године. Препознајући појединачне проблеме у очувању археолошког наслеђа Савет Европе је ревидирао Конвенцију о заштити археолошког наслеђа 1992. године у Валети (Valeta 1992). Поред материјалног очувања кроз јасно дефинисане мере у правном систему наглашава се потреба сарадње и промоције археолошког културног наслеђа у јавности, чиме се повећава доступност, а сами тим и боље разумевање прошлости. Активно ангажовање појединаца и заједница у одрживом коришћењу културног наслеђа, као и иницијатива заједнице у препознавању и неговању појединачних аспеката наслеђа на територији Европе довела је до стварања Оквирне конвенције Савета Европе о вредности културног наслеђа (Faro 2005). Конвенција признаје колективну и појединачну одговорност у заштити наслеђа са крајњим циљем очувања и унапређења културне разноликости. Нагласак је на препознавању и неговању оних димензија наслеђа, односно слојева које му је задала заједница у чијем се окружењу налази, почев од митолошких, психолошких и естетских слојева. Сам положај Терми и њихова релативна доступност, могли су одиграти значајну улогу у формирању свести становништва о значају културног наслеђа за друштво, односно повезаности путем наслеђа. Постојање Терми могло је користити локалној самоуправи при афирмацији града на међународном плану и стварању повољније привредне климе и друштвеног развоја. Спознаја да у овом тренутку не постоји изграђен однос Терме – појединац – заједница и климе коју они узајамно граде у одређеном простору, или особеностима простора, представља недостајућу карику за успешну ревитализацију локалитета. Објективно сагледавање наслеђа, његових вредности, односно историјског и цивилизацијског значаја од стране стручњака само је корак у његовом очувању. Приликом презентације једног споменика, често се занемарују димензије које највише доприносе његовој заштити: однос локалног становништва и позиција у савременом простору. Током израде пројекта вођени су разговори са локалном самоуправом, угоститељским предузећем Морава, локалним привредницима и власницима угоститељских радњи. На основу разговора и спроведених анкета дошли смо до закључка да анкетиране групе препознају значај отварања Терми, те да сматрају да би то имало позитиван учинак на њихов рад и да би афирмативно утицало на слику града. Ипак нико у прошлости

није показао иницијативу нити идеје за решавање постојећих проблема. Изненађује и податак да у претходним деценијама постојање или близину Терми нико није искористио у маркетиншким кампањама, било да се ради о туристичкој организацији или приватном сектору. Чак и управа хотела „Београд“, иако свесна чињенице да неуређен простор Терми умањује пријатност боравка на њиховој летњој тераси, није током претходних година показала иницијативу за решавање проблема. Заинтересованост Туристичке организације и афирмација Терми као туристичког производа је у потпуности изостала. Сарадња стручњака са Туристичком организацијом у току израде документације за Љубљански процес текла је изненађујуће неуспешно. Током 2014. године расписан је конкурс за званични сувенир града по задатим темама. Иницијатива Завода и Музеја била је да једна од задатих тема буду Римске терме, но ова идеја није прихваћена.

Суочени са наведеним проблемима, са нескладом између теорије и реалности, морали смо редефинисати наше полазне основе и покушати утицати на промену урбанистичке политике града за коју су Терме остале невидљиве више од четрдесет година. Почетни корак би било отклањање препрека за редовно одржавање Терми и отварање функционалног прилаза. Кроз израду стратешких докумената сагледано оптимално решење отварања новог прилаза, а задржавања постојећег као противпожарног излаза. Од 2012. године па све до данас тим је преговарао са три различите политичке опције и три градоначелника. У потрази за оптималним решењем тим је проучио три понуђена решења, предложио најбоље у односу на временску и новчану компоненту, као и на сагледивост локалитета. Сви ови сегменти требало је да доведу до остварења примарног циља, а то је отварање Терми за јавност, јер једино директан контакт са културним наслеђем може довести до изградње вредносног система код грађана. Град је разматрао, као логично решење, најтеже остварљиво: отварање новог улаза кроз локал Лучне зграде. Проблеми овог решења су бројни, почев од високе цене локала које би требало откупити, преко непостојања буџета за откуп, до трошкова уређења локала и повезивања са спомеником услед денивелације терена. Тек је 2017. године учињен први позитиван корак, тако што је израдом планског документа постојећи пролаз према Градском шеталишту проглашен јавним и предвиђено је његово уређење као и отварање за потребе презентације споменика културе.

Закључна разматрања

Стварање вредносног односа према Термама, односно повезивање заједнице са наслеђем, јесте дуготрајан процес. Треба учити како на грешкама тако и на успешним примерима заједница повезаним наслеђем, нпр.

Екомузеји Италије (Georgijevski 2001, 177–199; Aleksić Čevrljaković 2018, 18–21). Субјективни осећај који појединац гради према одређеном простору или одређеним особеностима простора требало би да постане полазна тачка у ревитализацији наслеђа. Изградња нових система вредности и осећаја поноса кроз спознају локалних особености тог простора може се редефинисати, односно употпунити идентитет заједнице (Ripkema 2012, 122–123). Циљ ових процеса је очување локалних особености простора и пребацивање фокуса са великих на локалне, мање споменике. Положај наслеђа у Србији указује да је вредносни однос код већине становништва изграђен и усмерен према наслеђу које сведочи о континуитету живота заједнице, односно народа на једном простору о њиховој великој и славној прошлости (Dolf Bonekemper 2012, 72–73). Културна политика и развијање свести о вредности наслеђа не може се развијати спровођењем стихијских акција, које се организују једном годишње или кампањски налик на сезонске модне трендове већ захтевају дугорочна – системска решења. Показало се да се најбољи резултати на дуге стазе постижу у раду са децом. Увођење различитих видова културног наслеђа у наставни програм почетни је корак у стварању генерације са другачијим ставом што ће уједно позитивно утицати и на саме родитеља. Народни музеј у Чачку, од свог оснивања нема кустоса-педагога који би осмислио активности за децу предшколског и школског узраста. Популаризацију и стручно вођење кроз локалитет до сада су радили археолози (Rajić 2013). Сајт Народног музеја Чачак активно промовише простор Терми, док су резултати истраживања публиковани 2012. доступни на сајту и у ПДФ формату⁶ (Jeremić i Gojgić 2012). Стручњаци су током година осмислили низ волонтерских акција са професорима и ђацима, као и програме у Ноћи музеја. У документима насталим у оквиру Љубљанског процеса јасно су дефинисани ризици и понуђена решења за решавање постојећих проблема у циљу успешне ревитализације Терми. Промоција наслеђа путем медија, као и непосредни контакт са наслеђем почетни је корак у процесу ревитализације. Показало се да је једноставним кораком постављања, односно враћања информативне табле повећана видљивост Терми и привучена позорност грађанства.⁷ Позитивни резултати сарадње са грађанством резултирали

⁶ <https://www.cacakmuzej.org.rs>

⁷ У сарадњи Завода за заштиту споменика културе у Краљеву и Народног музеја Чачак током фебруара и марта 2018. године изведена су заштитна археолошка истраживања на простору новопројектованог трга између Градског шеталишта и Дома културе, који је због близине Терми, добио назив Римски. У току ископавања откривени су остаци грађевине из античког периода која са Термама чини јединствени временски и културни комплекс. На основу извештаја, који је Музеј по завршетку истраживања доставио Заводу у Краљеву издате су мере

су током манифестације „Музеји за 10“ у мају 2018. године. Отворена врата на Термама привукла су преко 600 посетилаца, а у неколико наредних дана због интересовања организоване су вођене посете за децу предшколског и школског узраста кроз локалитет од стране археолога Народног музеја Чачак. Позитивна искуства остварена у контакту са децом, нарочито с млађим основцима, њихова интеракција и спремност да усвајају нова знања истичу потребу за системским решењем. Промоција културног наслеђа не сме зависити од појединца, укључивање у наставни програм и сарадња стручњака са педагозима је од изузетне важности уколико се тежи стварању становништва са развијеним осећањем вредности према наслеђу, односно својој околини.

Од самих почетака израде Пројекта било нам је јасно да ће успех у великој мери зависити од односа са локалном самоуправом. Циљ разговора је био усмерен ка стварању свести о бенефитима које би локална самоуправа могла остварити кроз афирмацију Терми у домену туризма: повећање протока туриста, броја ноћења и задржавања у локалним угоститељским објектима и продаје домаћих производа. Афирмација Чачка као града богате прошлости, у коме се налазе сведоци заједничке прошлости европских народа и преплитања културних традиција може имати позитиван ефекат у привлачењу страних инвестиција и стратешких економских партнера. Изградња позитивног имиџа и афирмација на међународном плану представљају јасно дефинисане и континуиране процесе за које наше локалне самоуправе због динамике промене власти немају много слуха. Време ће показати, да ли ће положај Римских терми зависити од иницијативе и слуха довољно утицајног појединца.

Литература

- Aleksić Cevrljaković, Marija. 2018. Planina Rudnik – obrazac revitalizacije, mogućnosti i ograničenja. *Zbornik radova Narodnog muzeja* 46: 15–26.
- Dolf Bonekemper, Gabi. 2012. „Društveni i prostorni okvir nasleđa – Šta je novo u Faro konvenciji“. U *Više od nasleđa*, 71–78. Smederevo: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Faro 2010. Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo, Službeni glasnik RS br. 1.
- Georgijevski, Dražen. 2011. Ekomuzeji u Srbiji i iskustva drugih. *Naša prošlost* 12: 177–199.
- Jeremić, Gordana i Aleksandra Gojgić. 2012. *Rimske terme u Čačku*. Čačak: Narodni muzej Čačak.

техничке заштите за измену првобитног пројекта уређења Трга кроз презентацију истраженог објекта у нивоу партерног уређења. Заинтересованост грађана за ископавања искоришћена је и за промоцију Терми и античке историје Чачка.

- Paris 1954. European Cultural Convention, European Treaty Series, No. 18.
- Prokić, Radoslav. 1975. Rimske terme u Čačku. *Raška baština* 1: 167–178.
- Radičević, Dejan. 2001. Srednjovekovna nekropola na lokalitetu Terme u Čačku. *Zbornik radova Narodnog muzeja* 31: 23–40.
- Ripkema, Donovan. 2012. „Ekonomija i graditeljstvo kulturnog nasleđa“. U *Više od nasleđa*, 117–128. Smederevo: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Rajić, Delfina ur. 2013. *Spomenica Narodnog muzeja u Čačku 1952–2012*. Čačak: Narodni muzej Čačak.
- Valeta 1992. Evropska konvencija o zaštiti arheološkog nasleđa, revidirana, Službeni glasnik RS br. 42.
- Vasić, Miloje. 1986. Novi natpisi nađeni u Čačku. *Zbornik radova Narodnog muzeja* 16: 23–34.
- Vasić, Miloje. 1993. „Kasnoantička nalazišta u Čačku i okolini“. U *Bogorodica Gradačka u istoriji spskog naroda. Naučni skup povodom 800 godina Bogorodice Gradačke i grada Čačka, novembar 1992*, ur. Milovan Vulović, 10–17. Čačak: Narodni muzej Čačak.
- Vujović, Slavica. 2008. Nova iskustva u očuvanju nasleđa – razvojni projekat integrativne zaštite nasleđa opštine Bač „Vekovi Bača“. *Glasnik Društva konzervatora Srbije* 32: 35–38.
- – –. 2011. „Integrativna zaštita prostorno-kulturno istorijske celine tvrđava i podgrađe Bač“. U *Urbana regeneracija zaštićenih ambijentalnih celina u kontekstu održivog razvoja – podgrađe tvrđave Bač*, 107–147. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet.

Marija Aleksić Čevrljaković
Institute for the Protection of Cultural Monuments in Kraljevo

Aleksandra Gojgić
National Museum Čačak

Roman Baths in Čačak – (In)feasibility Study

The case of the Roman baths in Čačak presents the study of the marginalization of the heritage of Western Serbia. Although situated in the modern centre of the city Čačak, from the time of their discovery in 1970, the baths have remained hidden from the public view, considered as an obstacle by the inhabitants, local small business and the city administration. The theoretical consideration of the location of the baths indicates minimal risks for their successful revitalisation in relation to their environment, but in reality the attempts at their material preservation have been utterly unsuccessful. The missing link in effective revitalization of this site is the lack of the constructive relationship baths – individual – community, of the climate they mutually create in the space, or the particular characteristics of the space itself. The key for the protection of cultural heritage in Serbia lies in the education of the local public, cooperation

with the local authorities in the changes in the urbanistic policies of the city, and taking the cultural heritage as the incentive for local development and identity, and the example of the Roman baths in Čačak may indicate the path for overcoming the obstacles.

Keywords: Roman baths, heritage, value, revitalization, sustainable development, marginalization, international law

Les Thermes romains à Čačak, étude de (in)faisabilité

L'histoire des Thermes romains à Čačak présente l'étude de cas de la marginalisation du patrimoine de la Serbie de l'ouest. Tout en se trouvant dans le noyau central de la ville de Čačak, depuis leur découverte en 1970, les Thermes sont restés cachés au public et perçus comme un dérangement pour les habitants, les entrepreneurs locaux et l'administration de la ville. Les considérations théoriques sur la position des thermes devraient minimaliser les risques de leur revitalisation réussie vis-à-vis leur environnement, mais la réalité témoigne des tentatives complètement manquées de leur préservation matérielle. La connaissance que la relation Thermes-individu-communauté et le climat qu'ils construisent mutuellement dans un certain espace ou des spécificités de cet espace n'existent pas en ce moment présente le chaînon manquant pour une revitalisation réussie du site. L'éducation des habitants et la coopération avec l'administration locale dans le changement des politiques de l'urbanisme, avec le patrimoine culturel comme promoteur du développement local et identitaire, présenteront la clé de la préservation du patrimoine culturel serbe dont la voie de dépasser le problème pourrait être démontrée par l'exemple des thermes.

Mots-clés: Thermes romains, patrimoine, valeur, revitalisation, développement durable, marginalisation, droit international

Primljeno / Received: 1. 6. 2018.

Prihvaćeno / Accepted: 8. 8. 2018.

Сл. 1. Карта Србије; Чачак, центар града са положајем налазишта Римске терме (Јеремић и Гојгић 2012; приредила А. Суботић)

Fig. 1. Map of Serbia; Čačak, city centre with the location of the Roman baths (Jeremić, Gojgić 2012; edited by A. Subotić)

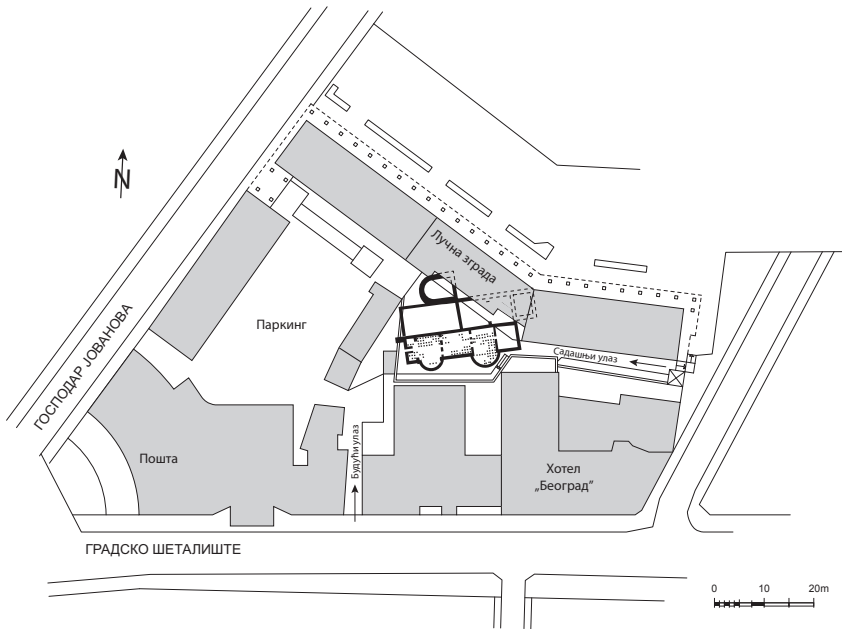
Сл. 2. Терме током археолошких ископавања
(фото-документација Народног музеја Чачак)
Fig. 2. The baths during the archaeological excavations
(photo archive of the National Museum Čačak)

Сл. 3. Терме у току конзервације
(фото-документација Народног музеја Чачак)
Fig. 3. The baths during the conservation
(photo archive of the National Museum Čačak)

Сл. 4. Средњовековна некропола на термама
(фото-документација Народног музеја Чачак)
Fig. 4. Mediaeval necropolis at the baths
(photo archive of the National Museum Čačak)

Сл. 5. Римске терме у Чачку, ситуациони план
(Јеремић и Гојгић 2012; приредила А. Суботић,
према основи Р. Борисављевића)

Fig. 5. The Roman baths in Čačak, ground plan
(Jeremić, Gojgić 2012; edited by A. Subotić,
after the plan by R. Borisavljević)

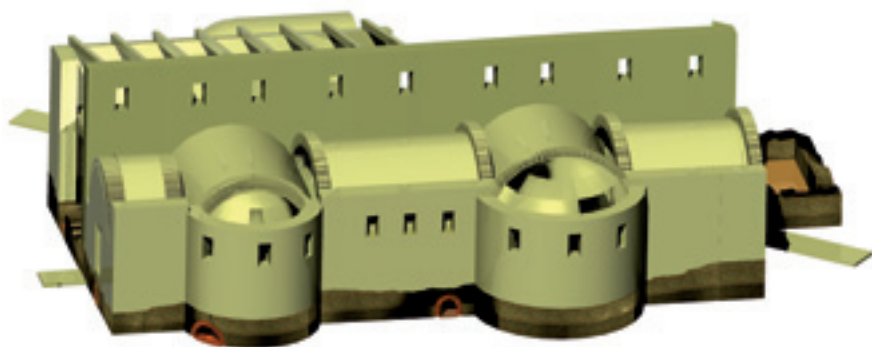

Сл. 6. Девастација терми (фото: А. Гојгић)
Fig. 6. Devastation of the baths (photo by A. Gojgić)

Сл. 7. Панели на термама, улаз 2009. улаз 2017.
 (фото: В. Вујадиновић, А. Гојгић)
 Fig. 7. Panels at the baths, entrance in 2009 and 2017
 (photo by V. Vujadinović, A. Gojgić)

Сл. 8. Римске терме (Јерemiћ и Гојгић 2012, фото: М. Савовић);
3D модел (Јерemiћ и Гојгић 2012, А. Филиповић)
Fig. 8. The Roman baths (Jeremić, Gojgić 2012, photo by M. Savović);
3 D model (Jeremić, Gojgić 2012, A. Filipović)